

Barański, Józef

"Mazowsze Północne w XIX-XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956", Janusz Szczepański, Warszawa-Pułtusk 1997 : [recenzja]

Rocznik Mazowiecki 11, 232-234

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

W zakończeniu czytamy: „Praktyka i dokumenty mazowieckich zjazdów zasadniczo zaprzeczają stereotypom o zaściankowości, awanturnictwie i niskiej kulturze politycznej Mazurów. Życie polityczne na Mazowszu opierało się na podobnych regułach, jak w innych prowincjach — respektowano te same wartości, a w kwestiach dotyczących spraw zasadniczych zapadały podobne jak w innych ziemiach decyzje. Czynnikiem zdecydowanie wyróżniającym Mazowsze był w miarę konsekwentny regalizm”.

W aneksie zamieszczono nazwiska posłów mazowieckich na sejmy z lat 1587-1668 wraz z informacją, jaką reprezentowali ziemię.

Benon Dymek

**Mazowsze Północne w XIX-XX wieku.
Materiały źródłowe 1795-1956,
zebrał i przygotował Janusz Szczepański,
Warszawa–Pułtusk 1997**

Ważną rolę w historycznych badaniach, zwłaszcza regionalnych, spełniają wydawnictwa źródłowe. Dlatego też dużą wartość dla badaczy jednej z małych ojczyzn — Mazowsza Północnego, ma publikacja wybranych źródeł, dotyczących wymienionego terenu.

Książka Janusza Szczepańskiego pt. *Mazowsze Północne w XIX-XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956* z uwagi na jej walory naukowe w pełni zasługuje na szerszą popularyzację nie tylko w kręgach historyków, archiwistów, ale również wśród studentów humanistyki bądź uczniów związanych z tymże regionem.

Książka ma układ chronologiczno-problemowy. Składa się ze wstępu (autorzy: Ryszard Kołodziejczyk i Adam Koseski), wprowadzenia, dziesięciu rozdziałów, wykazu dokumentów i ilustracji wraz z ich spisem, indeksu miejscowości i nazwisk, wykazu skrótów archiwalnych i listy sponsorów publikacji. Publikacja ukazała się dzięki pomocy finansowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie, władz Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusku, Mazowieckiego Towarzystwa Kultury, Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych w Warszawie.

W rozdziale I (ss. 11-40) *Pod zaborem pruskim i w Księstwie Warszawskim 1795-1815* słusznie wydawca uznał za najważniejsze m.in.: kwestie związane z gospodarką rolną, oświatą, klasztorami Benedyktynów w Pułtusku, zmaganiem militarnym Francji z Prusami i Rosją. Przy doborze tekstów źródłowych z lat 1807-1815 autor skoncentrował się przede wszystkim na problematyce militarnej oraz wyznaniowej, dotyczącej ludności żydowskiej.

W rozdziale II *W Królestwie Kongresowym 1815-1830* (ss. 41-82) Janusz Szczepański zamieścił 49 źródeł, przedstawiających sytuację ludności żydowskiej oraz budzącą wiele kontrowersji kwestię związaną z tworzeniem w miastach gett dla tej społeczności. Poprzez pryzmat wizytacji kościelnych ukazał funkcjonowanie szkół elementarnych.

Ważne miejsce w historii regionu zajmowały powstania narodowe. Im też poświęcone są kolejne rozdziały. Po lekturze rozdziału III pt. *Powstanie listopadowe 1830-1831* (ss. 83-106) na podstawie przytoczonych źródeł czytelnik może wyrobić sobie opinię o wielkim zaangażowaniu społecznym regionu północnomazowieckiego na rzecz powstania. Do rozdziału IV *W okresie międzypowstaniowym 1831-1861* (ss. 107-150) wydawca wybrał materiał odnoszący się m.in. do ścigania emisariuszy Zemsty Ludu i prowadzonego przeciwko nim śledztwa, zwalczania

przez władze epidemii cholery w 1837 r., funkcjonowania szkół średnich i elementarnych rzemieślniczo-niedzielnich. W rozdziale V pt. *W dobie powstania styczniowego 1861-1864* (ss. 151-192) na uwagę zasługują źródła, ukazujące napiętą atmosferę społeczności regionu w przededniu powstania styczniowego. Większość materiałów odnosi się do przebiegu walk powstańczych oraz represji carskich wobec uczestników powstania i osób wspierających powstańców. Obszerny jest rozdział VI *W pięćdziesięciolecie popowstaniowym 1865-1914* (ss. 193-230). Okresowi I wojny światowej i bolszewickiemu najazdowi 1914-1920 poświęcono rozdział VII (ss. 231-279). Czytelnik może wyrobić sobie opinię o werbunku do Legionów Józefa Piłsudskiego prowadzonym w wielu miastach Mazowsza Północnego, o niemieckiej okupacji na tym terenie, o bojach 5 Armii gen. Władysława Sikorskiego.

Rozdział VIII (ss. 280-316) poświęcony jest niepodległej Polsce lat 1921-1939. Wydawca i tutaj dokonał adekwatnego do tego okresu doboru źródeł. Wśród przedstawionych materiałów wymieniły te, które wiązały się nie tylko z rozwojem partii politycznych, organizacji żydowskich, ale także ze wzrostem antypolskich nastrojów wśród społeczności pochodzenia niemieckiego.

Okresowi II wojny światowej 1939-1945 r. autor poświęcił rozdział IX (ss. 317-358). Zamieszczono tu źródła ze zbiorów Archiwum Instytutu Historycznego Generała Władysława Sikorskiego w Londynie.

Ostatni i najobszerniejszy jest rozdział X *Pierwsze lata Polski Ludowej 1944-1956* (ss. 359-416). Zaprezentowane tu materiały źródłowe odzwierciedlają m.in.: realizację dekretu o reformie rolnej, akcje zbrojne polskiego podziemia przeciwko funkcjonariuszom Polskiej Partii Robotniczej i Milicji Obywatelskiej, protest Polskiego Stronnictwa Ludowego w związku z fałszerstwami w wyborach do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 r. w Okręgu Wyborczym nr 4 w Przasnyszu. Jedną z zalet tej części pracy jest ukazanie ważnych merytorycznie źródeł rozsianych w archiwach krajowych.

Tak szeroki zakres merytoryczny zamieszczonych źródeł trafnie i zasadnie wyselekcjonowanych został skonkretyzowany w formie bogatego materiału ilustracyjnego (69 ilustracji). Cenny jest także indeks miejscowości i nazwisk ułatwiający korzystanie z publikacji.

Prof. dr hab. Janusz Szczepański, w wyniku mozolnej kwerendy w archiwach polskich i zagranicznych, zgromadził niezwykle interesujący, bogaty i wartościowy naukowo materiał źródłowy, odzwierciedlający burzliwe dzieje lat 1795-1956 w regionie północnomazowieckim. Ramy chronologiczne jego pracy, od III rozbioru aż po upadek stalinizmu w Polsce, są szerokie. Godne podkreślenia jest wykorzystanie wielu źródeł archiwalnych dotychczas nie publikowanych. Wydawnictwo to zyskało na wartości naukowej poprzez przedstawienie nie tylko źródeł sporządzonych w języku polskim, ale także w niemieckim i rosyjskim w tłumaczeniu na język polski.

Autor opublikował teksty obcojęzycznych dokumentów we współczesnym języku polskim, w pozostałych zaś tekstach zachował ich oryginalną pisownię. Pozostawienie dawnej pisowni i składni wydaje się być cenne dla wielu czytelników, np. językoznawców.

Dyskusyjna może być kwestia niezamieszczenia w recenzowanej książce m.in., przypisów rzeczowych — zapewne celem autora było zgromadzenie i usystematyzowanie najważniejszych i najbardziej charakterystycznych źródeł do dziejów analizowanego regionu w ramach poszczególnych rozdziałów. Ograniczenie liczby materiałów źródłowych kosztem aparatu krytycznego byłoby chyba mniej korzystne.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że autor nie uwzględnił w publikacji dokumentów powszechnie znanych, zamieścił zaś teksty mało lub w ogóle nieznane. Ponadto, co jest szczególnie cenne, uwzględnił wiele różnorodnych i przeciwstawnych materiałów źródłowych, przedstawiających istotne wydarzenia czy też procesy dziejowe (źródła do polskich powstań narodowych XIX stulecia są różnej proveniencji).

Z uwagi na przedstawione wyżej walory publikacja ma charakter pionierski i może być wzorem dla innych ośrodków regionalnych małych ojczyzn w naszym kraju.

Józef Barański

Janusz Szczepański, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998

Niewiele miast Mazowsza ma swe monografie, choćby krótkie. Jeszcze mniej zaś może poszczycić się opracowaniami, w których wszechstronnie naświetlono problemy związane z ich przeszłością. Do tej grupy należy niewątpliwie recenzowana książka pióra znanego historyka, archiwisty i regionalisty prof. dr. hab. Janusza Szczepańskiego, autora wielu opracowań naukowych, wśród których cenna jest praca licząca się nie tylko w najnowszej historiografii polskiej, ale również europejskiej pt. *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995.

Tytuł publikacji oddaje słuszną merytorycznie zasadę łącznego traktowania miasta Wyszkowa i jego okolic. Podobnie słuszną wydaje się chronologiczna konstrukcja pracy.

W rozdziale I (ss. 11-20) przedstawiono pobieżnie środowisko geograficzne oraz genezę parafii; wyeksponowano korzystne usytuowanie Wyszkowa przy rzece Bug, lądowym szlaku nadbużańskim i trakcie prowadzącym z Puszczy Białej do przeprawy na Bugu; lokalizacja taka zadecydowała, iż miejscowość ta zaczęła szybko wyrastać na centrum rynku lokalnego; końca XI w. sięgają również korzenie parafii rzymskokatolickiej, kiedy to pierwsi biskupi płoccy stali się fundatorami kościołów w swoich dobrach — w Wyszkanie, Brańsku, Broku i Świątku.

W rozdziale II (ss. 21-49) pt. *Miasto biskupie* ukazano okoliczności nadania prawa miejskiego chełmińskiego (1502 r.), kiedy to Wyszów stał się miastem biskupim. Status ten utracił w wyniku III rozbioru, dostając się pod panowanie pruskie. Wpływ na życie społeczno-gospodarcze miasta i okolic miał „potop” szwedzki. W XVIII w. podjęto próby wyjścia miasta z kryzysowej sytuacji. Realizację tych inicjatyw przerwało powstanie kościuszkowskie.

III rozdział (ss. 51-66) dotyczy miasta i okolic w okresie powstania kościuszkowskiego, rządów pruskich i Księstwa Warszawskiego. W 1796 r. Wyszów stał się własnością króla pruskiego. Autor scharakteryzował strukturę demograficzną miasta, system fiskalny, który niekorzystnie odbił się na jego gospodarce. Nakreślił obraz ekonomiczny i demograficzny miasta w latach Księstwa Warszawskiego i okupacji rosyjskiej. Ukazał wkład wyszkowian i mieszkańców najbliższych okolic w wojnie 1809 r., którzy uczestniczyli w pracach fortyfikacyjnych Serocka, walczyli z Austriakami, skutecznie udaremniając im przeprawę przez Wisłę we wsi Obory.

Problematyka okresu Królestwa Polskiego lat 1815-1863 rozważana jest w rozdziale IV (ss. 67-95). Szczepański wnikliwie ukazał złożoną problematykę miasta i okolic dotyczącą np. architektury, struktury demograficznej i wyznaniowej oraz rolnictwa, rzemiosła, handlu. Przedstawił też próby przełamania przez władze miasta stagnacji gospodarczej, szczególnie po upadku powstania listopadowego. Impulsem ożywienia w sferze rzemiosła i handlu miało być, w opinii władz municipalnych, zwiększenie liczby jarmarków z 6 do 10, na co wyraziła zgodę Rada Administracyjna Królestwa Polskiego 31 X 1835 r.

Rozdział V (ss. 97-111) poświęcono genezie i rozwojowi powstań narodowych XIX w. w mieście i jego okolicach; jest mowa m.in. o udziale społeczności regionu w powstaniu listopadowym